

KØBENHAVNS MUSEUM / MUSEUM OF COPENHAGEN

KBM 4039 Kastellet St. Albans Church

Sankt Annæ Vester Kvarter, Kastels Sogn, Sokkelund Herred,
Københavns Amt.

Sb. Nr. 020306-572

Stine Damsbo Winther

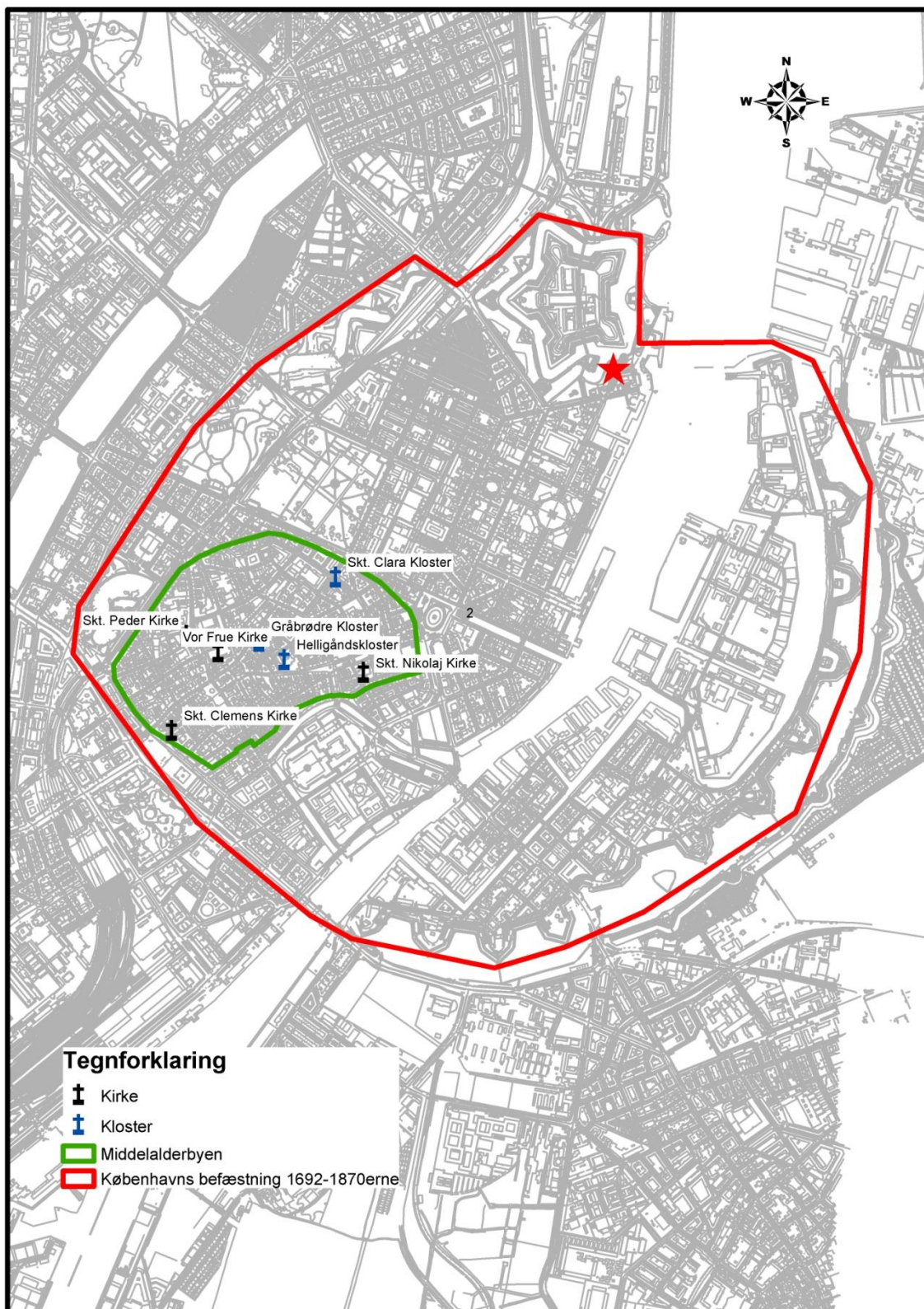
Københavns Museum
Vesterbrogade 59
1620 København V
Telefon: +45 33 21 07 72
Fax: +45 33 25 07 72
E-mail: museum@kff.kk.dk
www.copenhagen.dk

Forsidebillede: St. Albans Church Fra: http://da.wikipedia.org/wiki/Fil:St_Albens_Church_Copenhagen.jpg

© Københavns Museum 2014

Indholdsfortegnelse

1 Resumé.....	5
2 Undersøgelsens forhistorie	6
3 Administrative data.....	8
4 Øvrige data	8
5 Topografi, terræn og undergrund.....	8
Kastellet	9
Esplanaden	9
Den Anglikanske Kirke	10
6 Målesystem	11
7 Udgravningsmetode	11
8 Undersøgelsens resultater	11
8.9 Fund	13
8.10 Sammenfatning og konklusion	13
9 Fremtidigt arbejde.....	14
10 Litteraturliste.....	14
11 Anlægsliste.....	15
12 Fotoliste	15
13 Fundliste	15
14 Bilag.....	16

Figur 1 Placeringen af KBM 4039 Kastellet, St. Albans Church (rød stjerne).

1 Resumé

Dansk

I forbindelse med anlæggelse af kloak fra St. Albans Church på Kastellet førte Københavns Museum tilsyn med jordarbejdet. Det arkæologiske feltarbejde udførtes som en tilsynssag.

Der blev påtruffet opfyldslag indeholdende enkelte keramikskår samt en del dyrekogler. Opfyldet dateres til 1600-1700-tallet.

Perioder: 16-1700-tallet

Anlæg: opfyld

Nøgleord: Kastellet, losseplads

English

In connection with the construction of a sewer from St. Albans Church at the Citadel the Museum of Copenhagen supervised the fieldwork. It was conducted as an archaeological watching brief.

There was found a layer containing pottery and animal bones. The layer is dated to 16-1700s.

Periods: 16-1700s

Features: fill

Key words: Citadel, landfill

2 Undersøgelsens forhistorie

Den Anglikanske Kirke i København, St. Albans Church skulle etablere kloak inden for arealet af det fredede fortidsminde Kastellet.

Københavns Kommune havde, på vegne af bygherre, søgt Kulturstyrelsen om tilladelse til arbejdet. Kulturstyrelsen gav sin tilladelse til arbejderne den 3/12 – 2013.

Som en del af Kulturstyrelsens tilladelse til arbejderne blev indskrevet, at Københavns Museum skulle overvåge gravearbejdet samt registrere indgrebet i det omfang, museet skønnede det nødvendigt. Det blev desuden pointeret, at udgiften til det arkæologiske arbejde blev afholdt af den ansvarlige for anlægsarbejdet.

Undersøgelsen på Kastellet ville foregå i et område med arkæologisk potentiale og er desuden beliggende indenfor et af Kulturstyrelsen udpeget kulturarvsareal, hvilket blot understreger områdets historiske og arkæologiske interesse og potentiale.

3.1.2014 Københavns Museum modtog Kulturstyrelsens tilladelse til, at der kunne etableres kloak til St. Albans Church på Kastellet.

7.1.2014 Københavns Museum afsendte budget til Kulturstyrelsen.

7.1.2014 Københavns Museum modtog Kulturstyrelsens godkendelse af budgettet.

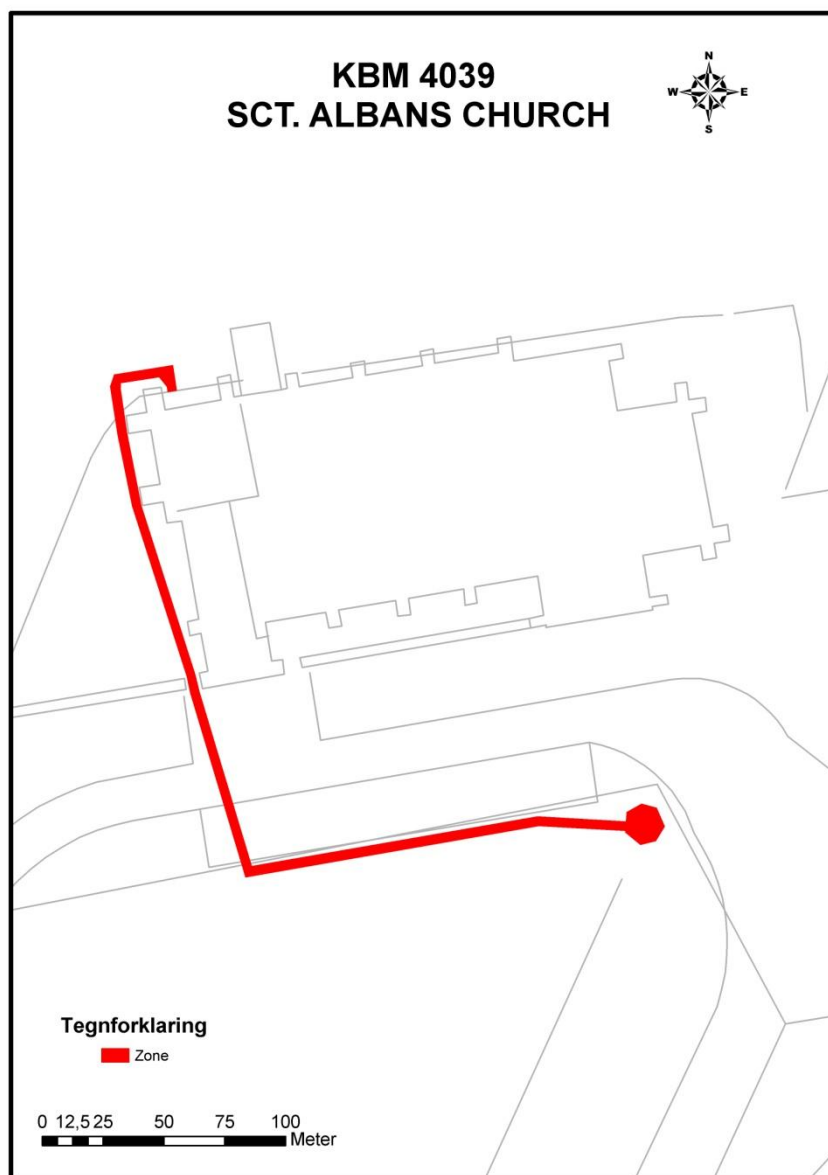
7.1.2014 Københavns Museum afsendte budget til bygherre.

Sb.nr.	KBM nr.	Beskrivelse	Adresse	År
020306-179	KBM2047	Ved gravearbejde på Esplanaden blev en muret bue i røde sandsten afdækket. Denne har muligvis tilknytning til den nærliggende kastelsgrav.	Esplanaden	1998
020306-254	KBM2307 & KBM2909	Mærks hovedsæde . Registrering af områdets massive affaldslag fra 16-1700-tallet samt kørevej benyttet ved udkørsel af affald.	Esplanaden	2003 & 2004
020306-329	KBM3298	Ved anlægsarbejder i Churchillparken, i forbindelse med etablering af trykledning, blev der registreret dele af lossepladsen, der har dannet området, desuden registrering af 2 plankeveje samt fundament fra muret kloakledning.	Churchillparken	2006
020306-404	KBM3648	I forbindelse med etableringen af fjernvarme registreredes bolværk fra 16-1700-tallet samt stenkasse, muligvis recent.	Esplanaden	2008
020306-427	KBM3757	I forbindelse med opgravningerne til ny pumpestation registreredes opfyldslag fra nyere tid, der danner kystlinjen.	Esplanaden	2008
020306-527	KBM3980	I forbindelse med kraftig regnskyld var der sket skader på Kastellets vold.	Kastellet	2012
AA95		Ved nybyggeri ved Frihedsmuseet blev der stødt på kampestensfundament samt opfyldslag.	Churchillparken 7	1984
Uden j.nr.		Registrering af muret vandledning opmuret i granitsten samt gule og røde flensborgsten.	Esplanaden 19	1951
Uden j.nr.		Registrering af genstandsrigge opfyldslag fra området såvel som brolagt vej.	Esplanaden 50	1975-77

Tablet 1. Tidligere arkæologiske observationer i området omkring St. Albans Church.

Det blev oplyst fra entreprenørens side, at renden til kloakken ville få en længde af ca. 55 meter, en bredde af ca. 50 cm og en dybde på op til ca. 180 cm. Alt i alt berørtes ca. 41,25 m³ jord på det fredede fortidsminde.

Med en bredde på ca. 50 cm ville iagttagelser i de dybere partier af grøften blive vanskelige, men det ville stadig være muligt at vurdere de opgravede jordlag og derigennem slutte sig til, om forskellige konstruktionsfaser af fortidsmindet berøres. Desuden ville det være muligt at optage fundmateriale fra grøften og de opgravede jordlag og notere dettes opgravningsdybde for derigennem at kunne gøre iagttagelser om eventuelle tidsmæssige forskydninger i opfyldssekvenser omkring Kastellet, som afspejlet i fundmaterialet. Undersøgelsen påbegyndtes 13.1.2014.

Figur 2. Grøftens placering.

3 Administrative data

Bygherre på projektet var Den Anglikanske Kirke, Churchillparken 11, 1263 København K. Undersøgelserne blev bekostet af Den Anglikanske Kirke som bygherre jf. Museumslovens § 26 stk. 2, 1. pkt. om arkæologiske undersøgelser i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder. Beretningen og kommunikation med Den Anglikanske Kirke, Kulturstyrelsen og andre interessenter forbundet med undersøgelsen er at finde i museets sags- og dokumenthåndteringssystem eDoc. Beretningen ligger endvidere på museets arkivdrev.

Originaldokumentation og genstandsmateriale opbevares hos Københavns Museum under journalnummer "KBM 4039 Kastellet, St. Albans Church" og internt sagsnummer 3060. En elektronisk kopi af beretningen sendes til Kulturstyrelsen. En kopi af beretningen sendes yderligere til Den Anglikanske Kirke.

Kontaktperson fra Den Anglikanske Kirke var Claire Campbell Clausen.

4 Øvrige data

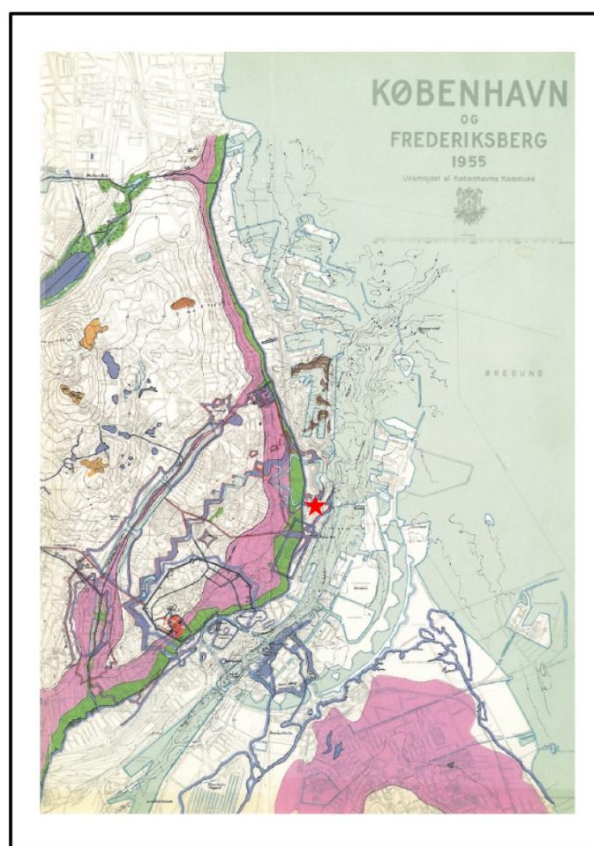
Tilsynet blev startet d. 13.1.2014 og der blev løbende foretaget tilsyn med lokaliteten og gravningerne frem til 22.1.2014.

Feltarbejdet blev varetaget af Københavns Museum med den indledende sagsbehandling udført ved museumsinspektør Niels Grumløse. Udgravningsansvarlig var museumsinspektør Hoda El-Sharnouby. Daglig leder og beretningsansvarlig var arkæolog Stine Damsbo Winther. Derudover deltog arkæolog Karen Green Therkelsen.

5 Topografi, terræn og undergrund

Der er tidligere fundet spor fra jægerstenalderen (12 000-4000 f.Kr.) i områderne nord og syd for Kastellet¹. Kystlinjen omkring København så dengang anderledes ud, og fundene er da også fremkommet i ca. 2-2,5 meters dybde under nuværende gadeniveau². Der er ikke registreret jordfund dateret senere end stenalderen i området før fra slutningen af 1600-tallet.

I den tidlige middelalder har området været et lavtliggende vådt strandengsområde. Den daværende kystlinje lå omkring, hvor Amaliegade ligger i dag. Den nuværende kystlinje er et resultat af opfyldninger i 1600- og 1700-tallet. Opfyldningen af kystlinjen begyndte ved området omkring Nyhavn, da Københavns nye havn bliver anlagt der i 1673. I hvilken grad opfyldningen har

Figur 3. St. Albans Church's placering i forhold til den oprindelige kystlinje (lyserød: Litorinasænkning; grøn: enge) og vore dages kystlinje. Fra: Eriksen 1996:92-93

¹ SB 020306-60, SB 020306-23 og SB 020306-24

² KBM 2307:2f

tegnet sig mod nord, og hvordan det forholder sig i forhold til Kastellet, der anlægges fra 1660'erne, er endnu usikkert.

Arealet er afgrænset af Kastellet mod nord og Esplanaden mod syd.

Kastellet

I 1606 påbegyndte Christian IV en modernisering af Københavns hidtidige voldforløb, men da kongen havde planer om at udvide byen mod nord (Ny-København) byggedes der i stedet en ny og bredere vold med fremskudte bastioner³. Den middelalderlige østvold, der lå ved Kgs. Nytorv, blev flyttet til Skt. Annæ Skanse (beliggende på det nuværende Kastels areal), der blev bygget som en del af dette voldsystem i 1623-39⁴.

Kastellet blev oprindeligt anlagt af Christian IV, og blev efter belejringen af København (1658-60) voldsomt udbygget under Frederik III af den hollandske ingeniør Henrik Rüse i 1661-64 og fik den form, som vi kender i dag. Det indre Kastels arealer løftede sig 20 m op omgivet af voldgrave. Fem store bastioner blev rejst forbundet med kurtiner⁵ med dobbelte grave mod landsiden adskilt af den lange kontrescarpe⁶ kaldet Smedelinjen. Vandet i de dobbelte voldgrave var forbundet med det voldsystem, der omgav hele København, og i dag kan erkendes i form af parkanlæg som Østre Anlæg, Botanisk have og Tivolisøerne. På de fleste bastioner blev der bygget møller, da beliggenheden her var ideel.

I 1870'erne påbegyndtes nedrivningen af Vester- og Nørrevold⁷. Befæstningen havde ikke længere nogen militær betydning, og man ønskede områderne bedre udnyttet.

Kastellet ejes i dag af Forsvaret. Kastellet er fredet under den danske museumslov og fungerer således både som militærområde, kulturhistorisk mindesmærke, museum og park⁸.

Figur 4. København i slutningen af 1600-tallet. Kort fra Lars Møller Nielsen.

Esplanaden

Området syd for Kastellet blev i slutningen af 1600-tallet og i 1700-tallet anvendt som losseplads, hvilket ses i de massive fundmængder, der tidligere er fundet i forbindelse med undersøgelser af Mærskes hovedsæde på Esplanaden 50 i 2003-04⁹. Afgrænsningen af områdets massive

³ Christensen 1996:88ff.

⁴ Wassard 1990:420

⁵ De lige linjer mellem to fremspringende bastioner

⁶ Jordvold der skrånér ind mod selve fæstningsværket modsat glaciset

⁷ Wassard 1990:425

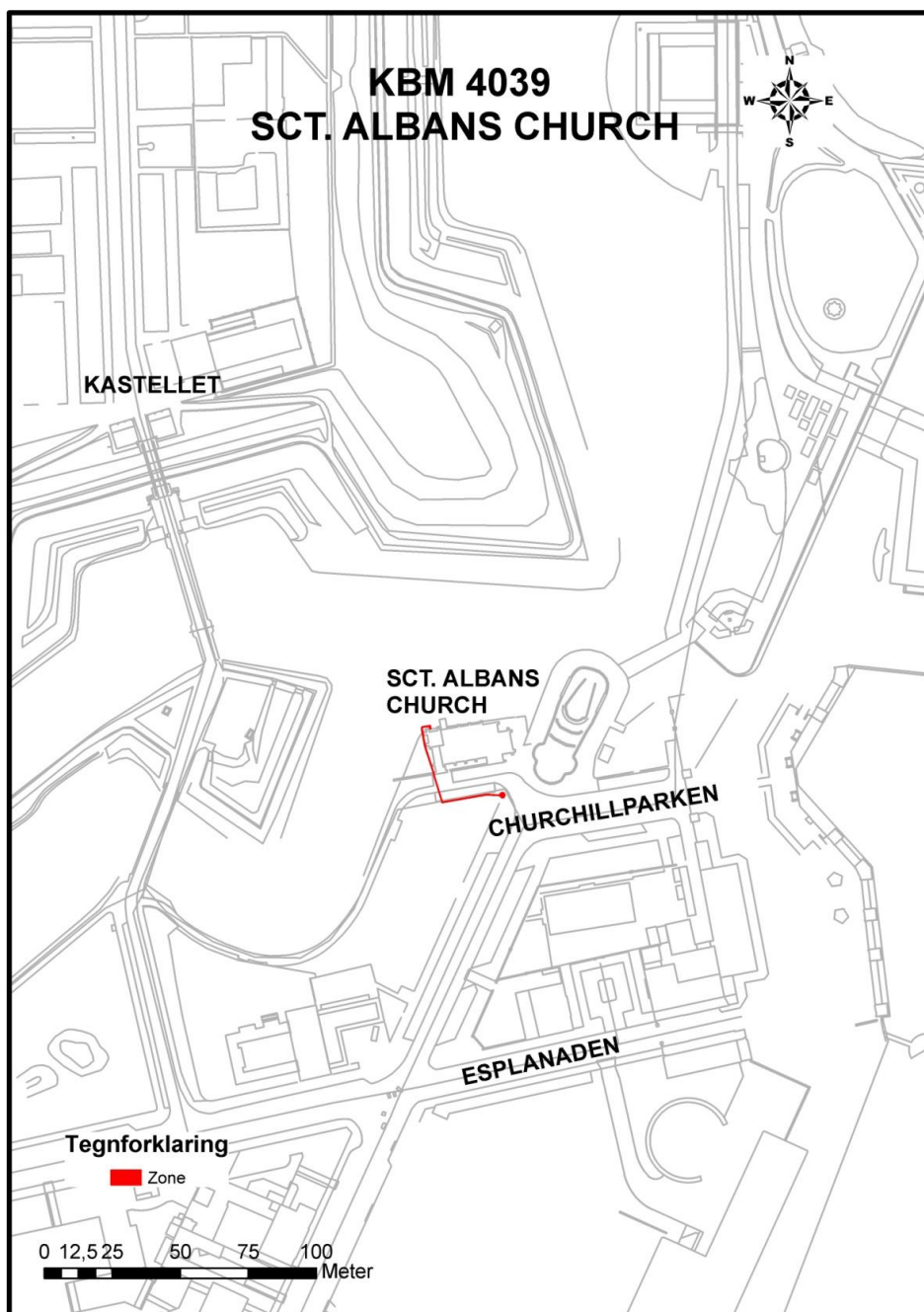
⁸ Kulturstyrelsen 2012

⁹ KBM 2307:12, KBM 2909

opfyldslag er endnu ikke påvist arkæologisk og kunne meget vel tænkes at strække sig helt op til Kastelet - hvilket ville være en problemstilling, der kunne belyses ved tilsynet.

Den Anglikanske Kirke

Kirken blev bygget i 1885-87 til den engelske menighed i Danmark. Den er placeret på grunden øst for Sjællands Ravelin på Kastelets sydside og dermed inde på arealet for selve det fredede fortidsminde.

Figur 5. Kirken og grøftens placering i forhold til Kastelet og Esplanaden.

6 Målesystem

Grøfterne blev målt ind manuelt med målebånd i forhold til eksisterende bygninger, hegn og stisystemer for derefter at blive overført til museets digitale registreringssystem IntraSIS under sagsnummer K2014:01.

7 Udgravningsmetode

Det arkæologiske arbejde bestod af et løbende tilsyn, hvorunder arkæologiske anlæg og synlig stratigrafi blev registreret, digitalt fotodokumenteret og fund blev indsamlet. Det ansås ikke på noget tidspunkt for nødvendigt at standse anlægsarbejdet. Bygherres arbejde blev dermed ikke forsinket af det arkæologiske tilsyn. Gravning af grøfterne foregik med en minigraver, hvor jorden blev placeret direkte ved siden af grøften, for at blive fyldt i igen umiddelbart efter nedlæggelsen af rør. Derved var der god mulighed for at gennemse jorden for arkæologiske fundmateriale.

Figur 6. Arbejdsfoto. Opgravning ved brønd på nordsiden af kirken. Foto: DSC_3596

8 Undersøgelsens resultater

Under den nuværende brostensbelægning lå lag af henholdsvis stabilgrus samt sand. Samlet udgjorde det recente opfyld (S100014) den øverste meter under nuværende overflade. Herunder blev der erkendt homogent opfyld bestående af lyst brunt sandet ler (S100015). Laget kunne erkendes i hele traceet. Dette lag fortsatte ned til udgravningsgrænsen og var i områder tæt ved den eksisterende beplantning gennemboret af rødder. Der kunne ikke erkendes nogen fyldskifter i

opfyldsjorden. I området bag ved kirken og på kirkens vestside var der generelt fundtomt. Den opgravede jord blev undersøgt for eventuelle genstande, men kun ganske få keramikskår blev samlet. Dette kunne tyde på, at området ikke har været en del af den tidligere erkendte losseplads syd for Esplanaden. I stedet syntes fylden at kunne henføres til Kastelets opførelse og dermed kunne knyttes til det omfattende arbejde med udbygningen af byens forsvarsværker, som fandt sted i 1600-tallet.

Figur 7. Felt ved brønd på kirkens nordside. Øverst ses de recente lag, hvorunder S100015 ses med rødder stikkende ud af profilen. Foto: DSC_3597

Figur 8. Den opgravede jord rodes igennem for eventuelle fund inden det fyldes i traceet igen. Foto: 20140116_085324

Ved gravning langs med den nuværende sti, langs med Kastelets voldgrav fremkom der en del dyreknoget. Disse blev gravet op med gravemaskinens grab og samlet ind som løsfund med henvisning til grøften.

Den forholdsvis store mængde dyreknoget kunne indikere et større udsmid, hvilket man kunne forvente at se i forbindelse med en losseplads. Dog syntes fyldet i laget ikke at ligne det som tidligere blev fundet ved udgravningen på Esplanaden 50¹⁰. Hvis man formodede, at laget S100015 var en del af den tidligere erkendte losseplads, skal det sandsynligvis ses som markerende udkanten af deponeringsområdet idet, der ikke ses samme intensive genstandsmængder som ved KBM 2307 og 2909. Den lille variation i affaldet, som værende næsten udelukkende dyreknoget, tyder ligeledes ikke på at stamme fra lossepladsen, da affaldsmaterialet derfra var utroligt varierende (blandt andet læder, tekstil, glas, keramik, kridtpiber og metal).

I stedet kunne fyldet givetvis ses som en del af Kastelets opbygning. Derved er 1700-tals lossepladsens afgrænsning endnu ikke påvist arkæologisk.

Ved gravning til brønden (ZT10002) sydøst for kirken blev der påtruffet undergrundslignende lag bestående af gråblåt ler. Det var ikke muligt at få en præcis kote på lagets top grundet hullets dybde og smalle form, men det vurderes til at ligge cirka 2 meter under nuværende overflade. Om der er tale om reel undergrund kan ikke siges med sikkerhed. Muligvis er der tale om yderligere et lag stammende fra Kastelets konstruktionsfase.

¹⁰ KBM 2307, KBM 2909

8.9 Fund

Alle fundene fra gravningen på KBM 4039, St. Albans Church er indsamlet og fotograferet, men er ikke registreret i museets IntraSIS database grundet den lille mængde samt skårenes karakter af løsfund. Der er opsamlet i alt fire keramikskår og flere dyreknogeter.

Figur 9. Til venstre ses de fire keramikskår. Foto: 20140123_094809

Til højre ses dyreknogeterne. Foto: 20140123_093645

Skårene er alle rødbrændt keramik, hvoraf tre har indvendig glasering. To af disse skår har yderligere lyse dekorationer. Dateringen af skårene er typologisk og stilistisk baseret og kan bredt dateres til 1700-tallet.

Dyreknogeterne stammer primært fra mindre dyr, der er med stor sandsynlighed tale om slagteaffald.

Samlet set er det et materiale, som er meget lig det, som oftest findes i byens opfyldslag fra 16-1900-tallet.

8.10 Sammenfatning og konklusion

Der er ved gravningen omkring St. Albans Church fundet spor efter tidligere byudvikling i form af opfyld, der er påført området i forbindelse med Kastelets opførelse og udvidelse af byen.

Det unikke ved dette arbejde ved St. Albans Church var muligheden for at få et indblik i aktiviteterne omkring Kastelet og byudviklingen, der har været stort set uændret i næsten 300 år. Sammen med resultaterne fra tidligere gravninger i området, bidrager undersøgelsen med ny viden om et yderst interessant område fra perioden, hvor der sker en kraftig ekspansion af de urbane aktiviteter i området.

9 Fremtidigt arbejde

De berørte arealer er fuldt undersøgt til det angivne niveau på op til cirka 2 m under nuværende overflade.

Skal der i fremtiden foretages arbejder i et dybere niveau, vil det være lønsomt at foretage en undersøgelse, eftersom der endnu kan være såvel bevarede kulturlag, som jordfaste fortidsminder herunder.

Det vurderes desuden, at de tilstødende arealer til de her undersøgte traceer, har potentiale til at give væsentlige informationer om byens historie og dens borgere. Det omfatter blandt andet muligheden for at påtræffe stenalder, kulturlag, jordfaste fortidsminder som nedgravninger i undergrundsniveau og informationer om organiseret opfyldning af områder belyst ved rester af bolværker, jordankre som eksempelvis havnefront, losseplads, befæstningsopbygning og/eller forstærkning.

10 Litteraturliste

Christensen, P.T. 1996. Guide til Københavns Befæstning. 900 års befæstningshistorie. *Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1996.*

Eriksen, J.M. 1996. Lossepladser og opfyldning i København. Historisk redegørelse for Københavns opfyldninger og lossepladser fra omkring århundredeskiftet til 1995. *Miljøkontrollen Københavns Kommune 1996.* København.

Wassard, E. 1990. *København før og nu – og aldrig. Bind 10.* København.

11 Anlægsliste

Id	Name	Grøft
S100014	Recent opfyld	ZT100001 ZT100002
S100015	Opfyld	ZT100001 ZT100002

12 Fotoliste

Id	Name	File Name	Photographer	Date of Image	Facing
100003	kloakbrønd	DSC_3595.jpg	SDW	13.01.2014	NØ
100004	arb foto kloakbrønd	DSC_3596.jpg	SDW	13.01.2014	SV
100005	Kloak brønd	DSC_3597.jpg	SDW	13.01.2014	SV
100006	keramik	20140123_094809.jpg	SDW	23.01.2014	-
100007	dyrekogler	20140123_093645.jpg	SDW	23.01.2013	-
100008	rende langs kirke	20140116_085306.jpg	SDW	16.01.2014	S
100009	rende ved kloak	20140116_085254.jpg	SDW	16.01.2014	SØ
100010	opgravet jord langs kirke	20140116_085324.jpg	SDW	16.01.2014	S
100011	oversigt ved kirke	20140116_085404.jpg	SDW	16.01.2014	N
100012	opgravet jord ved brønd	20140122_141321.jpg	SDW	16.01.2014	-
100013	brønd	20140122_141347.jpg	SDW	22.01.2014	V

13 Fundliste

Der er ikke lavet fundliste grundet fundmængde og karakter.

14 Bilag

Foto:20140122_141347

Foto: 20140116_085404

Foto: 20140116_085306

Foto: 20140116_085254

Foto: DSC_3595

Foto: 20140122_141321